

УДК 811.161.3

Ю. А. Петрушэўская

**УНІВЕРСАЛЬНЫ, ІНТЭРНАЦЫЯНАЛЬНЫ
І НАЦЫЯНАЛЬНЫ КАМПАНЕНТЫ ПАРЭМІЯЛАГІЧНАГА
ФОНДУ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫХ ТЭКСТАЎ)**

Петрушевська Ю. А. Універсальний, інтернаціональний і національний компоненти пареміологічного фонду сучасної білоруської літературної мови (на матеріалі публіцистичних текстів).

У статті висвітлено універсальні, запозичені (інтернаціональні, бінаціональні) і національні (власне білоруські) пареміологічні одиниці та їх варіанти в сучасній білоруській літературній мові на матеріалі його публіцистичного й інформаційного

стилів. Визначено якісні й кількісні характеристики та співвідношення універсального, інтернаціонального й національного компонентів пареміологічних одиниць.

Ключові слова: білоруська мова, пареміологічний фонд, універсальне, інтернаціональне, національне.

Петрушевская Ю. А. Универсальный, интернациональный и национальный компоненты паремiologicalического фонда современного белорусского литературного языка (на материале публицистических текстов).

В статье рассматриваются универсальные, заимствованные (интернациональные, бинациональные) и национальные (собственно белорусские) паремiologicalические единицы и их варианты в современном белорусском литературном языке на материале его публицистического и информационного стилей. Определяются качественные и количественные характеристики и соотношения универсального, интернационального и национального компонентов паремiologicalических единиц.

Ключевые слова: белорусский язык, паремiologicalический фонд, универсальное, интернациональное, национальное.

Petrushevskaya Yu. A. Universal, International and National Components of the Paremiological Stock of the Modern Belarusian.

Universal (common for other languages and cultures) component in the paremiological system of modern Belarusian language is differentiated into three multilingual types: binational (it is limited by the contact between two languages), international (it is caused by the contacts between more than two languages) and proper universal (it is not caused by the language contacts). The most productive is the international component, the least – proper universal. National component of the Belarusian paremiological system is differentiated into culturally determined one (proper Belarusian) and culturally marked variants of universal proverbs in the Belarusian language.

The culturally marked variants are common to all kinds of universal units (the variants of binational proverbs prevail). Universal proverbs predominate among the paremiological units used in the texts of the informational style (more than 75%). The national component mainly consists of culturally marked variants of universal proverbs. The universal paremiological units also prevail in the texts of journalistic style (about 55%). The national component is almost equally represented by culturally determined proverbial units and culturally marked variants of universal proverbs. On the whole, the proper universal component of the Belarusian paremiology is less than the proper national component (approximately twice as large). Such proportion is caused by the large productivity of culturally marked variants of universal proverbs in the paremiological system of modern Belarusian language. This fact proves the high degree of national and cultural determination of the paremiological stock of the Belarusian language.

Key words: Modern Belarusian, Paremiological Stock, Universal, International, National.

Найбольшай паводле колькасці і разнастайнасці ўжывання сферай функцыянавання парэміялагічных адзінак у беларускай мове з'яўляюцца тэксты публіцыстычнага і інфармацыйнага стыляў. Асабліва шмат прыказак ужываецца ва ўласна публіцыстычных

творах розных жанраў. У тэкстах інфармацыйнага зместу, у сваю чаргу, назіраецца найбольшая колькасць разнастайных фармальных і фармальна-зместавых мадыфікацый парэміялагічных адзінак. Публіцыстычныя тэксты змяшчаюць прыказкі як уласна беларускія, так і запазычаныя з іншых моў. І тыя, і іншыя парэміялагічныя адзінкі ўжываюцца ў розных кантэкстах – і у нейтральных, і ў нацыянальна маркіраваных. Нацыянальная маркіраванасць кантэксту часта дэтэрмінаваная ўжываннем той ці іншай прыказкі, таму важным з’яўляецца ўспрыманне носьбітамі беларускай мовы парэміялагічных адзінак як часткі нацыянальна-культурнага кампанента мовы.

Мэта даследавання – вызначыць характарыстыкі і суадносіны ўніверсальнага, інтэрнацыянальнага і нацыянальнага кампанентаў у парэміялагічным фондзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы на матэрыяле такіх двух яе функцыянальных стыляў, як публіцыстычны і інфармацыйны.

У сучасным мовазнаўстве, у тым ліку і ў беларусістыцы, у сувязі з развіццём такіх міждысцыплінарных адгалінаванняў, як лінгвакультуралогія, этналінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, павялічылася ўвага лінгвістаў да высвятлення суадносін нацыянальнага і ўніверсальнага ў моўнай сістэме і яе падсістэмах. Аднак нацыянальны кампанент ў беларускай парэміялогіі, асабліва колькасць прыказак уласна беларускага паходжання, неапраўдана перабольшваецца.

Трэба заўважыць, што далёка не ўсе прыказкі, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай літаратурнай мове і ўспрымаюцца яе носьбітамі і даследчыкамі як уласна беларускія (і інтэрпрэтуюцца на гэтай падставе як нацыянальна-культурны кампанент), ужываюцца толькі ў беларускай мове і характарызуюцца уласна беларускім паходжаннем. Так, прыказкі *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей); Дай божа ў добры час сказаць, а ў ліхі (нядобры) памаўчаць; З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>; Хто мажа, той і едзе* і інш. вызначаюцца ў «Этымалагічным слоўніку прыказак» І. Лепешава як «уласна беларускія» [4, с. 18, 39, 49, 126], аднак такімі не з’яўляюцца ні паводле паходжання, ні паводле сферы ўжывання, паколькі тоесныя па зместу, структуры, лексічнай і граматычнай арганізацыі парэміялагічныя адзінкі функцыянуюць і ў іншых славянскіх і неславянскіх мовах, пры гэтым многія з такіх моў да нядаўняга часу або ўвогуле не мелі

кантактаў з беларускай мовай (параўнай, адпаведна, у англійскай мове – *Two heads are better than one*, у нямецкай – *In guter Stunde soll man sprechen, in böser soll man schweigen*, у кітайскай – 雷声大雨点小 ‘Гром, але малы дождж’, у чэшскай – *Kdo maže, ten jede* і г. д.) [5; 6; 7].

У беларускай мове многія прыказкі маюць іншамоўнае паходжанне, але хутка асімілявалі ў мове-рэцэпіенце і, як правіла, не асацыіруюцца ў ёй з чужымі мовамі і культурамі. Паводле слушнага меркавання Х. Вальтэра і В. Макіенкі, «вопреки расхожему представлению о густо национальной маркированности идиоматики и паремиологии они – как это ни парадоксально – являются более интернациональными, чем лексика» [1, с. 2]. Адною з асноўных праблем беларускай парэміялогіі на сучасным этапе яе развіцця, як акрэсліў Я. Іваноў у дакладзе на XV Міжнародным з’ездзе славістаў, з’яўляецца: «вызначэнне агульнага (універсальнага) і спецыфічнага (нацыянальна-культурнага) кампанентаў беларускай парэміялогіі на фоне іншых славянскіх і неславянскіх моў» [2, с. 112; 3].

У нашым даследаванні мы зыходзілі з меркавання (гіпотэзы), што, па-першае, у парэміялогіі беларускай мовы спалучаюцца ўніверсальны (агульны з іншымі мовамі) і нацыянальны (нацыянальна-культурна абумоўлены) кампаненты, якія складаюцца як з парэміялагічных адзінак (ці іх варыянтаў) у якасці асобных моўных знакаў, так і з пэўных разнавіднасцей, уласцівасцей, элементаў парэміялагічных адзінак. Па-другое, удзельная вага адзінак ўласна беларускага паходжання не можа перавышаць колькасць іншамоўных адзінак, паколькі парэміялагічная сістэма беларускай мовы не з’яўляецца ізаляванай і замкнёнай, аднак многія з іншамоўных адзінак асімілявалі ў беларускай мове, набылі нацыянальна-маркіраваныя варыянты (успрымаюцца носьбітамі мовы як уласна беларускія). Па-трэцяе, суадносіны ўніверсальнага (агульнага з іншымі мовамі) і нацыянальнага (нацыянальна-культурна абумоўленага) кампанентаў павінны быць аб’ектыўна адлюстраваны ў парэміялагічным мінімуме і асноўным парэміялагічным фондзе.

У выніку вывучэння паходжання і сферы функцыянавання прыказак, якія ўжываюцца ў публіцыстычных тэкстах на беларускай мове, было высветлена, што нацыянальнае (нацыянальна-культурнае) у парэміялагічнай сістэме беларускай мовы абумоўлена яе спецыфічнымі (унікальнымі) уласцівасцямі, а таксама суаднесенасцю рэалій беларускай нацыянальнай гісторыі і культуры са зместам моўных адзінак (іх элементаў), але істотна абмежавана наяўнасцю у

беларускай мове ўніверсальных, г. зн. агульных з іншымі мовамі свету моўных адзінак (іх элементаў) і значэнняў гэтых адзінак (значэнняў іх элементаў), абумоўленых суаднесенасцю са рэаліямі чужых нацыянальных (этнічных) культур у сінхранічным аспекце. Ступень нацыянальна-культурнай абумоўленасці парэміялагічнай сістэмы беларускай мовы залежыць ад колькасных і якасных суадносін у ёй універсальнага (агульнага з іншымі мовамі і культурамі) і нацыянальнага (нацыянальна-культурна абумоўленага).

Універсальны кампанент парэміялагічнай сістэмы беларускай мовы з'яўляецца лінгвістычнай пераменнай, паколькі істотна змяняе свой змест у залежнасці ад сінхранічнага або дыяхранічнага падыходу да вызначэння. У семіятычным плане ўніверсальны кампанент парэміялагічнай сістэмы беларускай мовы дыферэнцыруецца на парэміялагічныя адзінкі як цэласныя знакі і на іх структурныя (семантычныя) разнавіднасці, уласцівасці і элементы. Універсальны (агульны з іншымі мовамі і культурамі) кампанент у парэміялагічнай сістэме сучаснай беларускай мовы размяжоўваецца на тры полілінгвальныя тыпы: бінацыянальны (абмежаваны кантактамі паміж двума мовамі), інтэрнацыянальны (абумоўлены кантактамі больш за двух моў) і ўласна ўніверсальны (не абумоўлены моўнымі кантактамі). Найбольш прадуктыўным сярод іх з'яўляецца інтэрнацыянальны кампанент, найменш – уласна ўніверсальны. Сярод інтэрнацыянальных парэміялагічных адзінак у беларускай мове пераважаюць агульныя для беларускай і іншых славянскіх і неславянскіх моў. У ліку ўласна ўніверсальных больш тых парэміялагічных адзінак, якія з'яўляюцца агульнымі для беларускай і іншых індаеўрапейскіх моў (пераважна германскіх, раманскіх, славянскіх). Сярод бінацыянальных пераважаюць агульныя для беларускай і польскай моў.

Нацыянальны кампанент парэміялагічнай сістэмы беларускай мовы дыферэнцыруецца на нацыянальна-культурна дэтэрмінаваныя адзінкі (уласна беларускія) і нацыянальна-культурна маркіраваныя варыянты ўніверсальных прыказак ў беларускай мове. У семіятычным плане нацыянальны кампанент парэміялагічнай сістэмы дыферэнцыруецца на парэміялагічныя адзінкі як цэласныя знакі і на іх структурныя (семантычныя) разнавіднасці, уласцівасці і элементы. Парэміі як цэласныя знакі (уласна беларускія) размяжоўваюцца паводле паходжання на літаратурныя, фальклорныя і дыскурсіўныя,

сярод якіх пераважаюць дыскурсіўныя парэміялагічныя адзінкі. Нацыянальна-культурна маркіраваныя варыянты характэрны для ўсіх разнавіднасцей універсальных адзінак, сярод якіх пераважаюць варыянты бінацыянальных парэмій. Нацыянальна-культурна дэтэрмінаваныя разнавіднасці, уласцівасці і элементы парэміялагічных адзінак уласцівы як для ўласна беларускіх, так і для ўніверсальных парэмій, сярод якіх найбольш прадуктыўнымі з'яўляюцца ўласна беларускія элементы інтэрнацыянальных адзінак.

Сярод парэміялагічных адзінак, што ўжываюцца ў тэкстах інфармацыйнага стылю, пераважаюць універсальныя, на долю якога прыходзіцца больш за 75%. Нацыянальны кампанент складаецца ў асноўным з нацыянальна-культурна маркіраваных варыянтаў універсальных прыказак. У тэкстах публіцыстычнага стылю таксама пераважаюць універсальныя парэміялагічныя адзінкі, удзельная вага якіх складае каля 55%. Нацыянальны кампанент складаецца амаль пароўну з нацыянальна-культурна дэтэрмінаваных прыказкавых адзінак і з нацыянальна-культурна маркіраваных варыянтаў універсальных парэміялагічных адзінак. У сукупнасці ўласна ўніверсальны кампанент беларускай парэміялогіі меншы за ўласна нацыянальны кампанент (прыкладна ў 2 разы), за кошт вялікай прадуктыўнасці ў парэміялагічнай сістэме сучаснай беларускай мовы нацыянальна-культурна маркіраваных варыянтаў універсальных парэмій, што сведчыць аб вельмі высокай ступені нацыянальна-культурнай абумоўленасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы.

Літаратура

1. Вальтер Х. Национальное и интернациональное в славянской фразеологии : различное в едином / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко // Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. – S. 1–18.
2. Иванов Е. Е. Белорусская паремология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald: E.M.A.-Universität, 2013. – S. 111–115.
3. Іваноў Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : [манаграфія] / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
4. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 2014. – 139 с.
5. Петрушэўская Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі «Адна галава добра, а дзве лепш» / Ю. А. Петрушэўская // Вестник Минского государственного лингвистического университета. Серия 1. Филология. – 2015. – № 6. – С. 105–113.

6. Петрушэўская Ю. А. Аб універсальным характары функцыянавання і іншамоўным паходжанні некаторых прыказак у сучаснай беларускай мове / Ю. А. Петрушэўская // Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 44–47.

7. Петрушэўская Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі Хто мажа, той і едзе / Ю. А. Петрушэўская // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – 2016. – № 2. – С. 138–144.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2017 р.